

ФС
УД(НУКР)
466

Василь Доманицький.

З нагоди 15-ї річниці
його смерті.

НАР.

1877

† 1910 – 1925

Василь Доманицький.

(З нагоди 15-ї річниці його смерти.)

2714368

В-во „Кооперативний Фонд імени Василя Доманицького“.

1925

ПОДБРАДИ.

Українська Друкарня.

ОД ВИДДАВНИЦТВА.

З ініціативи кооперативних Т--в при Українській Господарській Академії в Ч.С.Р.

- 1) Товариства кооператорів,
- 2) Споживчого т-ва „Україна“
- 3) Позичкового т-во „Єдність“

була організована академія з нагоди 15-ї річниці смерти Василя Доманицького.

Академія відбулася 10—IX 1925 року в Подєбрадах в салі Zasedací sín.

Президію академії творив, обраний зазначеними т-вами організаційний комітет в складі ст. Ф. Микуляка, Ів. Прокопова та В. Семеніва, під головуванням доцента У. Г Академії Б. Мартоса.

На академії були виголошені промови, які т-во „Кооперативний фонд імени Василя Доманицького“ і випускає в світ оцею брошурою.

Управа В—ва.

«ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ»

Василь Доманицький
Громадянин-Кооператор.
(Народився 20/III 1877 р. † 10/IX 1910 року.)

Доц. Б. Маргос.

Шановні Збори!

15 літ тому назад в цей день не стало багатьом відомого українського діяча Василя Доманицького. Ми сьогодні зібралися, щоби вшанувати пам'ять цього кращого з піонерів укр. кооперації. Ширити кооперативні ідеї, закладати кооп. організації та допомогати їх розвитку Доманицькому довелося в ті тяжкі часи, коли праця на кооперативній ниві не тільки не давала якихсь матеріальних вигод, а часто ще вимагала жертв за рахунок скромного бюджету українського інтелігента. Не могла тодішня праця задовольнити також і честолюбства, як що воно у кого було, бо в ті часи на Україні ще не було великих центральних союзів, які могли б піднести вгору здібну енергійну людину; працювати доводилося в узьких рямцях сільського кооперативу, доводилося робити малу, непомітну роботу. З другого боку доводилося терпіти силу прикростей і від ненависти тих, чиему матеріальному становищу загрожував кооперативний рух, і від пасивності тих, чий добробут цей рух мав підвищити, і від задрости тих дрібних особистостей, що самі нездатні утворити нічого загальнокорисного, бо не встані піднятися вище кишенькових інтересів, і через те не можуть спокійно дивитись на роботу людини, яка хоче перевести в життя ту чи іншу ідею. Навіть держава, що, як керownik суспільного життя, повинна була б прийти з допомогою такій праці, скерованій на підняття загального добробуту, замість підтримки, платила погрозами та переслідуваннями, — і Василю Доманицькому довелося зазнати на собі ту суворість, з якою тодішня влада карала кожного, хто своєю діяльністю порушував спокій цвинтарю, на якому були поховані всякі поривання до кращого.

Тільки любов до народу, стремління піднести національну культуру данали сили для праці в таких несприятливих умовах і єдиною винагородою за витрачені сили була радість творчости. Але тому, що В. Доманицький, як й другі піонери наші, вкладав в працю всю душу свою, — великою втіхою йому було те, що йому довелося вже бачити овочі своєї праці, — той велетенський кооперативний рух, що охопив собою весь наш край і утворив ті пишні організації, якими пізніше міг похвалитися наш народ.

Використовуючи присутність на еміграції людей, близько знайомих з діяльністю В. Доманицького, кооперативні організації при У. Г. Академії: Т—во українських кооператорів, споживче т-во „Україна“, ощадно-позичкове т-во „Єдність“ використали ласкаву готовність їх ознайомити з діяльністю Василя Доманицького всіх, хто цікавиться цією сторінкою із історії українського відродження.

Проф. Ол. Лотоцький.

В. М. ДОМАНИЦЬКИЙ — ГРОМАДЯНИН.

Василь Миколаєвич Доманицький народився р. 1877, скінчив університет 23 літ р. 1900, помер р. 1910, мавши всього 33 роки. Отже на справжню роботу мав він усього яких 10 літ, а з них не менше 5 літ прожив він або ховаючись по всяких нетрах від недреманого ока тодішньої російської адміністрації, або примушений був жити на чужині, рятуючись од тяжкої хвороби — од сухот, що звели його дочасно в могилу. З сього простого розрахунку легко бачити, що Доманицький дуже мало мав часу для роботи і, очевидно, не встиг ні виявити всіх своїх здібностей у повній мірі, ні дати тої суми своєї праці, на яку він спромігся б за інших обставин та бодай трохи довшого часу. Проте наслідки його роботи показалися такі, що їх вистачило б і на довге та й не одно життя, і українське громадянство по заслугі поставило його ймення серед імен найчільніших своїх діячів.

Громадська діяльність В. М. Доманицького починається дуже рано. Ще гімназістом та студентом у Києві бере він діяльну участь в українському гурткові разом з Д. В. Антоновичем, П. І. Холодним, К. А. Мацієвичем, І. М. Руденком та инш., що після теж заявили себе на полі громадської роботи. Ще тоді яскраво стали виявлятися дві характерні властивості його вдачі — глибокий інтерес до знання, до науки й разом гарячий громадський темперамент. Один з найбільш улюблених учнів В. Б. Антоновича він пильно студіював історію та археологію під його проводом та заявив себе після серйозними науковими працями на полі сих дисциплін. А з другого боку оддається він всією душею громадській роботі. Він був душею студентського гуртка — писав або допомагав писати чи справляв реферати, зводив та мирив тодішних безвусих „марксів“ та „бельтових“ і взагалі фактично провадив роботою гуртка, сам завше залишаючись в тіні загальної уваги. З великою активністю сполучав він надзвичайну скромність своєї вдачі, завжди уступаючи другим зовнішні виграшні ролі. Громадська рухливість його просто дивувала. Університет одвідував він з паками книжок під пахвою і в антрактах між викладами розсовував ті книжки чи членам свого гуртка, чи стороннім людям, — бо завжди він когось з'агітовував до української справи. Під час університетських ферій він розвозить паки українських книжок по селах, просто

з незрозумілою рухливістю перелітаючи з Київщини на Чернигівщину, з Чернигівщини на Полтавщину і т. д. Особливо кохався він в народних спектаклях і не знав у сьому ні втоми, ні спину. Вишукує серед хлопців і дівчат, навіть серед неписьмених, талановитих артистів, заохочує їх до гри, виучує з ними ролі: під час жнив, коли артисти були заняті роботою на полі, він ходить з ними на поле і, поки вони жнуть, виучує з ними ролі, увечері робить репетиції, а в святочні дні ставить спектаклі, споружаючи для цього сцену, здобуваючи бутафорію та сам гриміруючи доморослих артистів. Сі українські театральні вистави відіграли велику ролу в національному освідженню не лише самих артистів, але й усього селянства, що з живим інтересом ставилося до вистав рідною мовою й вперше задумувалось над ролю рідного слова в народному життю. Але от Доманицький десь безслідно зникає на два—три тижні: се значить, що він натрапив на інтересну бібліотеку чи на родинний архив в якомусь маєткові й жагуче припав до того добра, як бджола висисаюча звідти солодку поживу для себе. До бібліотеки, до книжки взагалі у Доманицького була спеціальна пасія. Він пильно дослідив бібліотеки усіх своїх знайомих та любовно дав лад не одній такій бібліотеці, працюючи в ній. Кожну копійку, що завелася у його, він в першу чергу витрачав на книжку, і в сему специфічному марнотратстві не могла з ним нічого вдіяти ніяка сувора товариська опіка.

Літературні й наукові інтереси при живій, активній вдачі Доманицького рано спонукають його до літературно—наукової праці. Розпочалася та праця в „Київській Старині“. Журнал сей, з 1882 року видаваний російською мовою, був проте довгий час єдиним літературним органом, де знаходили собі вираз українські інтереси і де містилися праці з поля української історії, археології, філології та етнографії. Інтерес до українознавства якое натурально звязав Доманицького з членами редакції та співробітниками „Київської Старини“ і він непомітно стає фактичним секретарем редакції, з любовию виконуючи ріжну технічну редакційну роботу. Живий громадський темперамент спонукав його до спроби оживити сей сухий журнал-архів, надавши йому в певній мірі інтерес української сучасности. Доманицький заводить тут і поступово поширює відділ „текущих извѣстій и замѣток“, де містить усі новини українського життя, вибрані з російських часописів (українських тоді ще не було).

Сей відділ в журналі мав для того часу (кінець дев'ятидесятих років) чимале значіння для поширення національної свідомости: се ж був тоді перший і єдиний сурогат так би мовити української преси і тодішні українці починали читати свіжу книжку „Кіев. Старини“ звичайно з відділу „Текущих извѣстій и замѣток“. Провадження сього відділу коштувало Доманицькому дуже дорого — не тільки тому, що се вимагало багато часу і

праці для перегляду що-дня десятків газет, але й головніше через ті моральні прикрости, на які наражався живий українцько-патріот серед провідників редакції, що здебільшого не відчували живих потреб української сучасності і часто холодною рукою викреслювали з поданого матеріалу все, що виходило за межі новин археологічних, історичних та етнографічних. Живий жаль було дивитись на убиту постать Василя Миколаєвича, коли він, бувало, прийде з того редакційного аутодафе і розгорне свій рукопис, немилосердно пошкальований рукою своїх власних цензорів. Але такі невдачі не могли спинити хоч і надзвичайно мяку та делікатну, але непохитну натуру В. М., і він другого дня знову пильно переглядав гори періодичної преси, вишукуючи матеріал для нової книжки журналу. І своєю твердістю він таки переміг архивну зарозуміність провідників журналу, і відділ української хроніки врешті зайняв поважне місце в журналі, сіючи зерна української національної свідомости.

Поруч з сею хронікальною роботою появляється в „Кіев. Ст.“ в „Літературно-Наук. Вістнику“ та в „Записках Наук. Т. ім. Ш.“ спершу замітки і статті літературного й наукового характеру, а далі й солідні наукові праці Доманицького. З поля історії має серйозне наукове значіння велика праця його „Козаччини на переломі XVI-XVII ст.“ (в „Зап. Н. Т. ім. Ш.“ і окремо). З того ж поля дав Доманицький працю, що — без перебільшення кажучи мала епохальне значіння з погляду української національно-історичної свідомости: се — редагована ним історія України Миколи Аркаса. Сю книжку, живо і патріотично, але не літературно і не науково написану автором, Доманицький, на прохання автора, зредагував таким чином, що вона стала зразком історичної популярної літератури. Се була перша книжка нашої історії, написаної для широкої публіки і популярність її була у свій час надзвичайна. „Ілюстрована історія України“ М. Грушевського появилася пізніше і не мала такого успіху у широкого, середнього читача, як „Історія України-Руси“ Аркаса — Доманицького.

Ученик В. Б. Антоновича, Доманицький засвоїв його точні методи наукових дослідів на полі археології й залюбки займався археологічними розкопками. Найбільш продуктивними були його розкопки в Звенигородщині. Але як людина у високій мірі скромна, він не відважився виступати самостійно з археологічними дослідями, і свій старано ведений щоденник розкопок передав проф. Спіцину, який широко використав сей щоденник, совістно визнавши при тому наукову заслугу Доманицького.

Етнографічні праці В. М. починаються з невеликих дослідів — „Пісня про Нечая“, „Балада про Бондарівну“ і закінчуються великою, серйозною працею „Піонер української етнографії Зоріан Доленга Ходаковський.“

Серед праць з історії української літератури слід зазначити знайдений Доманицьким великий матеріал „Невідомих віршів ієромонаха Клементія“ — дуже цікавий причинок до української літературної творчості в добу нашого національного декаданса, та кілька дуже інтересних дослідів про творчість і авторство Марка-Вовчка, що освітлюють темні моменти що до авторської самостійності літературної творчості сеї письменниці. Але головнішими літературно-критичними працями В. М. Доманицького були його праці над текстом „Кобзаря“ Т. Г. Шевченка. Почалися ці праці монографією — „Розслід над текстом „Кобзаря“, в якій уперше дано серйозну спробу порівняння шевченкових варіантів, з яких чимало знайдено самим таки Доманицьким. По сих попередніх вправах над шевченковим текстом приступив Доманицький до редакції першого в Росії повного „Кобзаря“, коли йому було запропоновано сю працю видавцями — двома українськими товариствами в Петербурзі — „Благодійним Т-вом видання дешевих і корисних книжок“ та благодійним „Т-вом ім. Т. Г. Шевченка“. Товариства ці, здобувши — випадковим збігом щасливих обставин — дозвіл на повне видання „Кобзаря“ запропонували редакцію сього видання В. М. Доманицькому. Крім свого „Розсліду“, Доманицький використав для редакції текста „Кобзаря“ силу ще нових, до того часу невідомих, матеріялів, з яких одні дано йому видавцями (матеріяли з архиву департаменту поліції), другі поздобував сам редактор шляхом енергійних, настирливих зносин з власниками шевченковських автографів. Се була велика — тяжка та відповідальна — праця.

Видання призначалося для масового читача, — отже не можна було не то що містити в йому критичних редакторських уваг, а навіть подати самих варіантів. Треба було з усіх варіантів вибрати — з погляду літературно-критичного та художнього — найбільше відповідний, покладаючись лише на власні сили критичного аналізу та на власний художній смак. І щоб не сказала колись дальша критика шевченкового тексту (а її ще й досі не має), вона мусить, при всяких умовах, визнати той факт, що український народ вперше прочитав справжнього Шевченка з рук Доманицького. Се належить не лише до повноти видання, якого раніше не було з причин цензурних, але й що до якості самої критики текста. Усі — без винятків — попередні видання нашого національного генія визначаються убійчою неохайністю що до критики різних варіантів текста. Тексти бралися випадкові, традиційні (хоч ставали відомі все нові й нові автографи) і навіть прочитувалися видавцями недбало помилково. Перший підійшов до текста з справжньою пошаною та з гострим ножем критичного аналізу Доманицький, і той текст, що критично ним перевірений, подає нам дороге слово Шевченкове справді, як „куте, бите і семикрати перелите.“ І той оновлений „Кобзар“, обмитий редакційною критикою од

неохайности попередніх видавців, широко пішов в народню масу: за два з чимсь роки розійшлося його більш 60.000 примірників, і, коли врешті схаменулися відповідні кола, що мали завданням „тащити й не пуцать“, і притягли до відповідальности видавців та редактора, то було вже пізно. „Кобзар“ пішов туди, для кого він призначався і куди його не пускали так довго-довго. Трудно навіть уявити, не то що підрахувати, всю суму національно-визвольного впливу сих десятків тисяч „Кобзаря“ на народні маси. Так само трудно сказати, в якій мірі живився сим джерелом той національно-визвольний український рух, що так яскраво вибухнув в часи революції і виявляється тепер в широкій національній свідомості українських мас. Та не треба забувати й того, що без редакції „Кобзаря“, так щасливо докраної Доманицьким, ми, можливо, й досі не мали б чистого образу нашого національного генія. Все це ясно підкреслює велич національно-громадської заслуги В. М. Доманицького.

Громадський темперамент Доманицького найбільш яскраво виявляється в публіцистичних його писаннях — в періодичній пресі, головним чином в „Громадській Думці“, „Раді“, „Новій Громаді“, „Літер. Науковому Вістникові“, „Украинском Вѣстникѣ“ та инш. Живо-темпераментні публіцистичні статті його, густо розкидані по сих виданнях, визначаються широкою політичною свідомістю, що освітлює кожний, навіть дрібний факт національного життя з погляду провідної політично-громадської думки. Ті якості Доманицького, як публіциста, найбільш виразно проявилася в редагуванні газети „Рідна Справа — Думські Вісти“ — органа української парламентської фракції у другій Державній Думі. Фракція запросила Доманицького на фактичного редактора сього свого органа, і він виконав сей громадський обов'язок не лише совісно й талановито, а й просто блискуче. „Рідна Справа“ була справжнім голосом української думської фракції і без дзвінких фраз, без зайвої демагогії здобула собі велику популярність на Україні й мала великий вплив на маси. Інші думські фракції щиро признавали, що у них не має так талановито і влучно введеного органа.

В близькому звязку з публіцистичними працями В. М. Доманицького стоять його народньо-популярні брошури. Тематами своїх популярних брошюр він обирає звичайно моменти національного визволення й пише брошури — про Івана Гуса, про Галичину, про Буковину. Особливе значіння для національного освідмлення народних читачів мали ці дві останні брошури, що просто й яскраво подавали процес і наслідки національно-визвольної боротьби на сих українських землях. Сам скромний В. М. визнавав, що він сими брошюрами „одкрив Галичину та Буковину“ для народнього читача.

Поволі в своїх популяризаторських працях підходить Доманицький до економічних інтересів народа — в міру того, як

все ближче й безпосереднє знайомиться він з селом, з матеріальними умовами і потребами народа. Наслідком того близького підхода до народнього життя появляються книжечки Доманицького — „Як хазяйнують селяне по чужих краях“, „Про сільську кооперацію“, „Про товариські крамниці“.

Участь Доманицького в популярній літературі для народа виявлялася не лише в писанню брошур, але ще й у видавництві книг для народа. Коли в кінці дев'ятидесятих років заснувалося у Києві видавництво „Вік“, що стало найбільш тривалою та плодючою видавничою організацією, то Доманицький з самого початку бере в ньому дуже діяльну участь, Крім тих функцій, що були у його спільні з іншими організаторами цього видавництва, він спеціально одвоював собі коректуру. Дійсно, серед усіх нас, учасників видавництва, він найбільше був досвідчений в сій справі по своїй попередній роботі в „Кив. Старині“ і ми йому без бою уступили ці обов'язки, а він виконував їх з якоюсь містичною любовю, використовуючи для того кожну вільну хвилину: і ждучи трамвая, і в самому трамваї, і за обідом і в кожному інтервалі якої будь роботи. Коли він тяжко заслаб, і конче потрібно було вирядити його з Києва в якусь теплу санаторію, то він нізащо не хотів одійти од своїх коректорських обов'язків, а виїхавши врешті у Крим, і ремствував і лаявся, що йому не посилають туди коректи, позбавляючи його великої насолоди... Так кожне найдрібніше діло робив він з любовю і навіть із захопленням.

Як видно з цього короткого та неповного формуляра В. М. Доманицького се була людина дуже широкого літературного діапазону. Поруч з ученим-істориком, археологом, етнографом, літературним критиком — уживався в йому народний популяризатор та газетний публіцист. Відомости з поля наук історично-філологічних та етнографічних сполучаються в його зі знанням із досить далекої до того сфери наук політичних, соціальних та економічних. Отже се була освічена, ріжностороння людина з широким світоглядом.

Хоча вже й сама літературна робота В. М. Доманицького мала яскраво забарвлений характер громадський, особливо публіцистика, але самою літературною працею не могла обмежитися діяльність цього українського громадянина *par excellence*. Люде здатні та енергійні знаходять привід і спосіб до активної праці навіть і в найбільш несприятливих обставинах, що звичайно зменшують або й зовсім нищать активність інших людей. Доманицький знайшов для себе такий привід в тяжкій хворобі, що примусово загнала його на село та врешті дочасно положила його в могилу.

Хвороба та була натуральним наслідком всього укладу життя й поведінки В. М. Постійно виявляючи якусь нелюдську

жадобу роботи, набираючи на себе тої робота по-над усяку міру, він, щоб переробити її, фактично не мав часу ні на спочинок, ні навіть на їжу. Весь в роботі, він цілком забував про себе, нехтуючи найнеобхіднішими потребами життя. Ще за студенських часів він взяв собі за звичай не обідати — не тому, що не мав защо, а тому, що не мав часу, і ніякий родинний чи товариський примус не мав що до сього ніякого на нього впливу.

Завжди кудись поспішаючи, він не ходить, а літає, — ми, його приятелі, так і обізвали його „Вітром“ за ту постійну манеру літати. Навіть слабкий, з високою температурою, він працює 10—14 годин на добу; навіть прикований два роки до ліжка, він виявляє робочу продуктивність, про яку можна скласти собі думку хоча би вже по тому, що за сей час він лише до Наук. Т-ва у Львові послав біля 80 друкованих аркушів своїх праць, а в сей самий час він ще був діяльним співробітником майже всіх періодичних видань на Україні. Організм дуже міцний від природи, але перевиснажений працею та штучно утвореними лихими умовами життя, наче ждав лише першої бурі, щоб похилитись та звалитись, як сухе, поточене дерево. І та буря прийшла у вигляді плевриту, що звалив його з ніг в осени 1901 р. Майже на три роки ся хвороба з її звичайним наслідком — туберкулезом — одриває його од Києва, від України. Живучи послідовно в Ялті, на о. Корфу, в Рагузі (Далмація), В. М. не міняє свого робочого режиму і, розуміється, все більше занепадає на здоровлі. Врешті життя на чужині стало йому нестерпимим, і він — будь що будь — оселяється 1904 р. в рідному Колодистому, у батьків.

Два з половиною роки життя В. М. на селі се — апогей його громадської роботи, і не тому, що він проявив тут немов би то більше енергії, а тому, що він, як Антей дістав тут можливість ближче торкнутися рідної землі, увійти у ближчі стосунки з рідним народом. Культурну працю в Колодистому провадив він і раніше — наїздами з Києва. Року 1901 за його порадами засновано тут ошадно-позичкове товариство. Але осівши тут на довше, він глибше увіходить в економічні та соціальні інтереси села.

Економічна безпорадність села, занедбаного в своїх основних господарських потребах та з усіх боків експloatованого, спонукає Доманицького зайнятися пропагандою тут кооперативної справи. Познайомившись з відповідною літературою, він переходить до самої практики і, вчившись на самому ділі, провадить кооперативні установи дуже успішно. Засновується товариська крамниця, в якій В. М. не лише провадить бухгалтерію, але й важить, міряє, крає за прилавком та, набуваючи практичного досвіду сам, учить і других, заводить безпосередні зносини з фабриками та заводами, виписує крам з перших рук вагонами, організує безпосередній продаж за кордон сільських про-

дуктів. Позичково-ощадне т-во, яке року 1902 почало функціонувати в складі 37 членів, і видало позичок 415 карбованців та числить прибутку 2 карб., на четвертий рік свого існування охоплює вже не тільки саме Колодисте, але й 9 околиць сел, має кредит у Державному Банкові та в центральних установах дрібного кредиту і числить свої обороти в сотнях тисяч карбованців. Кооперативні установи Колодистого спромігаються збудувати за 2¹/₂ тис. свій двохповерховий дім, де внизу містяться крамниця та шпихлір для комісового продажу зерна, а на горі помешкання для ощадно-позичкової каси та зала для читань і театральних вистав. І фактичним керманичем та душею всієї справи був незмінний „секретарь“ кооперативних установ; не дужий, зморений, він увесь час бадьориться в крамниці, в позичковому товаристві, серед товарів, рахунків та бухгалтерських книжок.

Життя на селі все більше органічно звязувало Доманицького з народньою масою і все більше спонукало його іти назустріч її потребам. Досить сказати, що коли появилася в Колодистому та в околицях різачка, і народ гинув без медичного догляду та без ліків — Доманицький набуває аптечку й лікує хворих. Се ще більше популяризує серед них „поповича Василя“ і вони звертаються до його з усіма кривдами в своїй правній безпорадності. Доманицький сідає учити закони, листовно конферує з приятелями й знайомими юридичного та адміністративного фаху, радить, пише, телеграфує. В позиції безгрунтового інтелігента на селі єдино лише власною енергією та великою моральною силою добивається він через ті зусилля майже чудодійних наслідків і здобуває собі просто легендарну популярність. Ось кілька прикладів. Стражник побив популярного колодистського діда Завірюху, і, після телеграми „поповича Василя“ до губернатора, забирають стражника з Колодистого. Волость безпідставно та безправно заборонила брати хліб з громадської гамазеї, — Доманицький телеграфує до губернатора, і волостні приїзжають хліб роздавати. Особливо ефектна була справа з „розбійником Сорокою“. В околиці завівся бандіт Сорока, що не тільки обкрадав та грабував людей безкарно, але ще й появлявся на ярмарках і на очах поліції вимагав од людей собі податі по 3 карб з голови, хто ж не давав, того бив до нестями. Люде не знали, як спекатися сього лиха, що держалося контактом Сороки з місцевою поліцією. Доманицький пише кореспонденцію про Сороку до київської газети, справа дістає серед губерніяльної адміністрації значіння великого скандалу, і „розбійника Сороку“ запірають до „Іванової хати“ на превелику радість усієї околиці. Популярність Доманицького ще більше зростає під час загального заворушення 1905 р. В кооперативному домі відбуваються постійні „бесіди“ в присутності 300—400 людей. Як високо поважався авторитет Доманиць-

кого, свідчить вже той факт, що досить було його твердого слова, рознесеного по околиці від „поповича Василя“, щоб не сталося жидівського погрому в сусідньому містечку Тальному та в його околицях. На повітові наради, які скликав місцевий маршалок з усіх станів людности, колодистські селяне посилали своїм уповноваженим „поповича Василя“, а уповноважені інших сел одділялися на тих нарадах од дворян та духовенства і складали свої окремі наради під головуванням все тогож „поповича Василя“.

Ся популярність В. М. мала для його дуже прикрі наслідки, викликавши страшенну ненависть до нього з боку місцевої адміністрації, — бо де ж таки: якась адміністративно нікчемна фігура, без якого будь зовнішнього рангу, користувалась таким величезним впливом на маси і навіть добивалася свого у губерніяльній адміністрації. Очевидно се був „опаснѣйшій революціонер“, за плечима якого ховаються цілі революційні кадри. Починаються доноси на Доманицького губерніяльній адміністрації та жандармському управлінню. Треба було його конче знищити, і врешті прийшов наказ з губернії потрусити його, і, відповідно наслідкам трусу, арештувати. Місцеві жиди довідалися про це перші — способами, що лише їм були відомі. Негайно ж прибіг з містечка жид до В. М. з сею звісткою та порадою — утікати. В. М. рішив не виїздити нікуди та пасивно ждати подій. Але колодистські селяне не мирилися з такою пасивністю і з свого боку вирішили активно стати в оборону свого улюбленого заступника. Таємним способом було організовано оригінальну оборону на випадок приїзда жандармів за „поповичем Василем“. Чоловіки озброїлись деревляними списами з гострим залізком, щоб в першу чергу поштрикати жандармським коням черева, а з пішими, мовляв, справитись буде вже не тяжко. І от однієї ночі залунав на селі дзвін наче на пожежу. На сей умовлений заклик позбігалися селяне з своєю доморобною зброєю, аж виявилось, що вартовому на дзвіниці лише привидилися жандарми і він даремно скликав людей.

Довідавшись про се В. М. вирішив негайно виїхати, щоб не наражати селян на тяжку відповідальність. Він виїхав, але дух його так само непокоїв місцеву поліцію, — всі заворушення серед селянства пояснювалися безпосередньою агітацією Доманицького, що десь тут таки таємно крився. Місцеві адміністратори не могли зрозуміти, що коли розбужено було особисту та громадську самодіяльність селянства, то сього вже досить, щоб воно перемінило своє попереднє пасивне поведження на більш свідоме та активне і вони конкретизували всі селянські заворушення не инакше, як в таємничій особі „опаснѣйшого революціонера“ — „поповича Василя“.

До яких курьозних *qui pro quo* доводило таке переконання місцевих сторожів безпечности, свідчить такий факт. Губернато-

ром київським був гр. Ігнатєв, — той самий, що був після дуже ліберальним та популярним міністром народної просвіти. По своїй попередній діяльності голови київського земства він добре був ознайомлений з діяльністю Доманицького в сфері кооперативній і, коли скликано було в Києві кооперативний зїзд, то він сам порадив організаторам зїзду запросити до участі в ньому Доманицького — в інтересах більшої продуктивності зїзду. Нелегальний „опаснійший революціонер“ секретарював на зїзді, а коли зїзд закінчився, звернувся до губернатора з проханням, щоб той врешті легалізував його, бо всі місцеві поліцейські доноси — то ж чиста дурниця. Ігнатєв на се одповів: — Я се добре знаю, бо навіть коли Ви секретарствували на зїзді то мені двічі доносили із Звенігородщини, що Ви особисто організуєте там народні бунти. Але я нічого не можу зробити, бо, коли я Вас легалізую, то Вас заарештують жандарми. Тому я Вам раджу їдьте кудись звідси і ховайтеся.

В. М. виїхав з Києва й переховувався у мене на дачі в Фінляндії, далако за Виборгом, працюючи тут над „Кобзарем“ та „Історією“ Аркаса. Посиділи ми тут як можна довше, але в кінці серпня, з першими морозами, мусіли переїхати до Петербургу. Паспорт у В. М. був „добрий“; але скоро почали кржлувати біля його чорні ворони. Се дуже занепокоїло його приятелів, бо його здоровля під час гнилої петербурської осені дуже погіршало, і арештування мусіло скінчитися для його дуже трагічно. Рішено було, щоб він їхав за кордон. Він не сперечався, взяв закордонний паспорт у градоначальстві й на самому початку листопаду 1907 р. щасливо виїхав за кордон — на сей раз вже в останне. А слідом за ним виїшов заочний присуд департаменту поліції — заслати Доманицького на три роки у Вологодську губернію. Таки гр. Ігнатєв добре знав адміністративні порядки.

З сього починається повільна, але певна агонія умірання В. М. Доманицького. Живе він спершу у Закопаному (Галичина) після, р. 1910, післали його на південь Франції — в Аркашон.

Коли в Закопаному він час од часу ще знаходив близьке оточення (В. Липинський, Д. Донцов, В. Симович, Б. Лепкий), то в Аркашоні над сею такою громадською людиною найбільше тяжила сумна, безнадійна самотність. Він „хворіє на брак близьких людей“ й приходить до висновку, що все на світі дурниця, крім одного — самотности. А тут ще гостро відчувався брак матеріальних засобів.

Дороге життя в санаторіях вимагало доброго заробітку, інтенсивна ж праця до решти руйнувала здоровля. Так у тому зачарованому колі, поволі гаснуло се яскраве життя, аж поки 28 серпня 1910 р. (ст. ст.) не настав кінець невсипущій праці та стражданням В. М. Доманицького.

Ховати Доманицького в Києві було заборонено. Останки його перевезено в осени того ж року в рідне Колодисте, й урочистий похорон, що відбувся тут, наочно виявив ту величезну популярність, якою користувався небіжчик в селянських масах. Труну його зі ст. Звенігородки до Колодистого на возі, запряженому по старому звичаю 4 волами на протязі 15 верстов зустрічали і провозжали великі натовпи народу, а другого дня 3 листопаду, відбувся похорон в присутності тисяч людей з близьких і дальших околиць.

Стало на Україні одною могилою більше, але та могила не про смерть говорить, а будить до життя, бо все життя того, хто в ній похований, було повне невичерпаючої енергії та невсипучої праці. Великий труженик для добра рідного краю, В. М. Доманицький довго буде повчаючим прикладом для дальших поколінь — прикладом громадської відданости та саможертви.

Проф. В. Коваль.

МОСКОВСЬКЕ і УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНИЦТВО.

Високі Збори! В своїому докладі я хочу спинитися більше на своїх спогадах ніж на теоретичних міркуваннях про різниці між московським та українським народництвом.

Персонально я не знав В. М. Доманицького, але свою національно-політичну і громадську роботу я розпочинав тоді, коли В. М. був у розцвіті своєї сили і коли я належав до організації, яка була під безпосереднім впливом тої групи національних діячів, до яких належав і серед яких одну з перших ролей відігравав В. М. Іменно сей період — початок 900 років, — був переломом в національній українській житті, хоч він і надзвичайно мало освітлений в літературі, бо іменно в сей період було кинуте новими силами української інтелігенції гасло „в народ“, подібно тому, як серед російської інтелігенції було се гасло кинуте в 60-х роках Герценом. Але зміст нашого гасла і нашого руху в самій природі своїй глибоко відрізняється од руху народницького російського і наслідки сих двох рухів також глибоко різні.

Під народництвом в російській концепції розуміють звичайно той рух російської інтелігенції, розпочатий ще в 60-х роках минулого століття, який в основі своєї ідеології мав два

пункти: 1) сучасний капіталістичний лад держить у злиднях і експлоатації маси трудящого народу і мусить бути змінений соціалістичним ладом і 2) соціалістичний лад мусить бути заведений і буде заведений всупереч поглядам західно-європейських соціалістів, власне марксистів, не пролетаріатом, а селянством. Що іменно селянство повинно бути і буде творчим класом для заведення соціалізму доводилося тим, що ждати поки 90% населення — селянство — опролетарізується — не тільки запад-то віддалить заведення соціалістичного ладу, але просто нелогічно, а з другого боку селянство носить в собі всі потенціалні зародки і потрібної революційності і соціалізму. Вказувалося, що на протязі своєї історії селянство не раз наочно виявляло свою революційність повстаннями, а здатність його до заведення соціалістичного ладу найкраще доводить російська „община“, яка власне в зародковій формі носить в собі всі атрибути соціалізму і яка свідчить про психологічну підготовленність селянства до прийняття соціалістичного ладу.

Для нас українців народницька ідеологія повинна була мати особливу вагу, і не тільки через те, що 90% нашого народу є селянство, але і тому, що майже не оден народ на протязі своєї історії не мав таких великих революційних рухів, в яких селянство відігравало головну роль, як наш народ. Вже в XIII столітті у нас були селянські рухи, які королеві Данилові довелося гамувати кровію і залізом. А козацькі часи?!.. Гайдамачина?!... Козаччина 1655 року?!... Бунти селянські 1902 року?! Рух 1905 року і нарешті остання революція — всі вони пройшли при масовій участі селянства, всім їм іменно селянство надавало тахітум революційної активності, у всіх них селянство несло тахітум жертв. І щож ми бачимо?! Із всіх цих рухів селянство виходило найбільше покривдженим, при тахітум'ї жертв його прагнення оставалися завжди на останньому місці. І се навіть тоді, коли була перемога. Досить згадати перемогу Хмельницького, або останню революцію, коли селянство одержало навіть землю — щоби переконатися в сьому.

Які були причини сього. Причини були в тому, що ніколи наше селянство не мало ні досить сильних своїх провідників, ні своєї ясно викрісталізованої ідеології. Не будемо спинятись які були причини, що при максимумі революційної активності і масовій участі в рухові селянство не спромоглося виділити з себе своїх провідників і не витворило своєї власної революційної ідеології. Але сей факт останеться фактом і він найкраще підтвержується останньою революцією. Селянство наше і тепер йшло на осліп, без поводитирів і без ясных шляхів і хоч воно власне було єдине тим, що ми звемо „український народ“, але і тепер бралися вести його люде, які менше всьго розуміли його інтереси і бралися вести шляхами, що пробивались чужими проводирями. Хто скаже, що наші партійні організації під час

останньої революції не проявили найбільшої жертвенности і відданности своєму народові? Може ні у одного народу ми не зобачимо такої безоглядної відданности політичних організацій і жертвенности як у нас. А чи пішло селянство за ними, — селянство, яке власне і творило революцію. Ні, не пішло. І не пішло тому, що шляхи, на які його пхали, були чужі йому.

Візьмім партію С.-Ф. В ній зібрався весь цвіт нашого старого громадянства. І що ж ми бачимо?! Програм свій вони творили в день революції і сплели його весь з компромісів найбільш популярних тоді гасел моменту. Вийшла партія федералістів, які власне не були ніякими федералістами і вийшла партія соціалістів, які ні в найменшій мірі соціалістами не були. Чи могла ця партія повести за собою те, що власне зветься українським народом — селянство!

Партія С.-Д. Вона дала найбільше політично-активних робітників. Але хіба ж се не найкумедніший парадокс, — революцію робить народ — у якого 90% селянства і зникаючо непомітна кількість пролетаріату, та і то цілком зденаціоналізованого, а найбільшу політичну активність відобрає українська партія, яка намагається будувати державу за допомогою не селянства, а пролетаріату?!

Партія С.-Р. До революції вона власне не виявляла жадного життя, а всемогутня під час революції, вона весь свій ідеологічний багаж взяла не з надр свого народу, а од „А“ до „Z“ запозичила у російських с.-р. Досить прочитати „Борітеся-Поборете“, щоб найглибше в цьому переконатися.

Чи могло піти сими запозиченими манівцями виробленими хоробливою російською інтелігентською думкою наше селянство!

Вже одна тільки соціалізація шматувала живе селянське тіло на частини! Не могло піти і не пішло селянство за с.-р.

Таким чином бачимо, що і в останні часи наш народ — наше селянство не мало за ким піти і мусіло зостатись й зосталося само по собі.

Які ж були причини сеї нашої національної трагедії? Чому навіть тоді, коли серед російської інтелігенції було кинуте гасло „в народ“, коли ми мали вже задатки політичної роботи в рухові 60-х років і в Кирило-Методієвському брацтві, чому навіть тоді ми не витворили революційного елементу, який би пішов в народ і по зернятку зібрав національні скарби народньої думки, який би придивився до народніх надій і ідеалів там в глибинах і який би витворив ту ідеологію, яка дозрівши до революції останніх днів, служила б народові вірним і надійним маяком.

Чому народництво, про яке згадано було, не витворило самостійного революційного думання і самостійної революційної

активності серед нашої інтелігенції хоч би так, як се було серед інтелігенції російської.

Причину цього прекрасно виявив в одній зі своїх монографій „Историческая Польша і великорусская демократія“ — Драгоманов.

Українське слово, українська книжка були вже з 60-х років заборонені. Західно-європейські ідеї демократизму і соціалізму, які творили політичні рухи, могли доходити до українського народу тільки в російській мові і тільки в інтерпретації російської думки. Російська культура і російська школа одривали психологічно українську інтелігенцію од українського народу. Одно над всіма стояло наголовніше завдання — повалення російського абсолютизму і всякі інші змагання вважалися другорядними і провінціалізмами. В цьому полягала причина, чому не створились українські революційні організації і чому виховання чужою культурою наша молодь пішла під чужими її прапорами, коли було кинуте Герценом політичне гасло „в народ“. Коли народилось російське народництво і коли воно з 90-х років стало одним сильним і активним революційним рухом, воно поглинуло в собі всі українські активні сили.

І дивним є те, що іменно Україна з того часу дала максимум активних революційних сил з інтелігенції і масові селянські рухи-рухи, які могли б може і раніше привести до революції ніж це сталося. Але як буде сказано дальше, рухи ці кінчалися ганебними катастрофами і причина цього полягала в тому, що народові нашому — нашому селянству — несли чужі йому ідеї й гасла, штовхали його на позичені шляхи, які нічого спільного не мали ні з народнім минулим, ні з сучасною дійсністю.

Я нагадаю ці моменти народницьких рухів.

Західно-європейські ідеї демократизму і соціалізму, які почали ще з 40-років минулого століття просякати в Росію, створили в ній дивну метаморфозу: вони розкололи російські культурні верхи на дві нерівні частини. Одна більша, вірноподанна після селянської реформи вдарилась в ще більшу реакцію і захист своїх захитаних дворянських привілеїв, а друга — менша, натхненна західно-європейськими ідеалами, загорілась любовію до меншого брата. Вихований віками в ситості і добрі російський дворянин запалився бажанням покаятись і наскільки ще півстоліття тому він не мав спину в своїому кріпацькому самодурстві, настільки тепер „кающийся дворянин“ не мав спину в своїм каятті. І коли після студенських розрухів 61-го року Герцен в своїй відозві кинув гасло „в народ“, сі благородні пориви російського дворянства й інтелігенції, що тільки що народжувалася і викликали початок того руху, який звався народництвом і ідеологічні підстави якого були охарактеризовані вище.

Але „кающеся дворянство“ і специфічні національні риси московської натури внесли в сей рух ті особливості, ті крайности, які вже зарання будували весь рух на утопичних підставах.

Для нашого народу підстави ці були глибоко чужими, далекими від його історичних традицій, складу його душі і соціально-економічної обстанови. Коли демократія — так давай її зразу і в повній мірі; коли соціалізм — то давай зразу фаланстеру!... І не з реальними програмами, а з сими ідеями про фаланстери та общини і рванулися тисячі людей з пропагандою в народ. Хоробливій уяві інтелігента і „кающагося дворянина“ здавалося, що доволі тільки розказати селянинові про соціалізм, як на готовому ґрунті розгориться бунт і всенародне повстання. „Тепер не час для мирного поширення знання в народі, а треба дії — страшного повсюдного і не милосердного нищення“ — писалося в одній відозві. І самий бунт уявлявся сим російським проводирям так же хоробливо як і самі ідеї демократизму і соціалізму. Ідейний батько бунтарського народництва Бакунін писав: „розбійник в Росії є дійсний революціонер“ ... Коли обидва бунти, розбійничий і селянський зливаються — починається народня революція.“

Позбавлена власного, українська молодь одержувала такий хоробливий ідейний багаж од російського народницького руху.

І важно відзначити, що навіть се хоробливе народництво найбільше нашло відклику на Україні. Так зване „землевольчество“, як називався тоді сей рух, захопило не тільки українську інтелігенцію, але й викликало майже єдині на всю Росію масові рухи. Росія давала ідеологічних творців — Лаврова, Бакуніна, Нечаєва, Герцена; — Україна давала активних революціонерів — Стефановича, Бахановського, Дебагорія-Мокривіча, Дейча, Степняка, Желябова і т. д. Навіть фінансування справи йшло головним чином з України — доволі згадати хоча б Лизогуба. Але найважливіше те, що вже в перший період землевольчества рухом були захоплені народні низи — селянство й іменно Україна, а не Московщина, вкрилась низкою селянських організацій. Київська організація мала свої численні бойові організації правильно організовані, про що свідчить так зване чигиринське діло, коли в 1876 році було арештовано більше 1.000 душ селян разом з їх провідниками Стефановичем, Фроненком і др.

Се свідчить, що Україна мала в собі, в самих широких народніх кругах революційний матеріал, але викликаний він був до акції не тими гаслами, які носили в собі здорові зерна, що були густо загорнуті в безґрунтовні й поверхові мрії утопичного соціалізму і туманного демократизму. Досить пригадати, які засоби вживались сими, вихованими на чужих ідеях, українськими революціонерами. Весь рух серед селянства в організації Стефановича пощастило підняти тим, що він видав себе за цар-

Але „кающеся дворянство“ і специфічні національні риси московської натури внесли в сей рух ті особливості, ті крайности, які вже зарання будували весь рух на утопичних підставах.

Для нашого народу підстави ці були глибоко чужими, далекими від його історичних традицій, складу його душі і соціально-економічної обстанови. Коли демократія — так давай її зразу і в повній мірі; коли соціалізм — то давай зразу фаланстеру!... І не з реальними програмами, а з сими ідеями про фаланстери та общини і рванулися тисячі людей з пропагандою в народ. Хоробливій уяві інтелігента і „кающагося дворянина“ здавалося, що доволі тільки розказати селянинові про соціалізм, як на готовому ґрунті розгориться бунт і всенародне повстання. „Тепер не час для мирного поширення знання в народі, а треба дії — страшного повсюдного і не милосердного нищення“ — писалося в одній відозві. І самий бунт уявлявся сим російським проводирям так же хоробливо як і самі ідеї демократизму і соціалізму. Ідейний батько бунтарського народництва Бакунін писав: „розбійник в Росії є дійсний революціонер“... Коли обидва бунти, розбійничий і селянський зливаються — починається народня революція.“

Позбавлена власного, українська молодь одержувала такий хоробливий ідейний багаж од російського народницького руху.

І важно відзначити, що навіть се хоробливе народництво найбільше нашло відклику на Україні. Так зване „землевольчество“, як називався тоді сей рух, захопило не тільки українську інтелігенцію, але й викликало майже єдині на всю Росію масові рухи. Росія давала ідеологічних творців — Лаврова, Бакуніна, Нечаєва, Герцена; — Україна давала активних революціонерів — Стефановича, Бахановського, Дебагорія-Мокривіча, Дейча, Степняка, Желябова і т. д. Навіть фінансування справи йшло головним чином з України — доволі згадати хоча б Лизогуба. Але найважливіше те, що вже в перший період землевольчества рухом були захоплені народні низи — селянство й іменно Україна, а не Московщина, вкрилась низкою селянських організацій. Київська організація мала свої численні бойові організації правильно організовані, про що свідчить так зване чигиринське діло, коли в 1876 році було арештовано більше 1.000 душ селян разом з їх провідниками Стефановичем, Фроненком і др.

Се свідчить, що Україна мала в собі, в самих широких народніх кругах революційний матеріал, але викликаний він був до акції не тими гаслами, які носили в собі здорові зерна, що були густо загорнуті в безґрунтовні й поверхові мрії утопичного соціалізму і туманного демократизму. Досить пригадати, які засоби вживались сими, вихованими на чужих ідеях, українськими революціонерами. Весь рух серед селянства в організації Стефановича пощастило підняти тим, що він видав себе за цар-

ського емісара, який привіз „золоту грамоту“, що іменем царя закликала до повстання. Коли арештовані селяне довідалися про сей безглуздий обман — надовго стала неможливою революційна робота для, посилаємих російськими „каючимися дворянами“, українських революціонерів. На довгий час вгасла надія на революційні можливості і з одної крайности російське народництво кинулось у другу. З 1880-х років закидається зовсім думка про всенародне повстання і з „землі та волі“ народжується „народня воля“ та „чорний переділ“. Новий метод народовольця полягав у кривавому терорі. Знищити ворога, вмерти героїськи при знищенні — от в чому полягала нова метода. Геройська смерть терориста і смерть ворога мусять натхнути народ пафосом і дивинути його на повстання. Хоробливі мрії землевольців про негайний соціалізм перетерпіли таку метаморфозу у народовольців. Рух повний жертвенности й любови до народу, рух, що носив у собі безумовно здорове зерно так, чим далі тим більше, відривався від народніх мас і робився рухом професіоналів — революціонерів інтелігентів.

І коли після даремних кривавих жертв, яких принесла й Україна чимало (90-і роки), нові ідейні подуви з Європи зробили ідейні переломи і міцно поставили на ноги маркські організації, російське народництво виродилось, головним чином, в партію соц.-революціонерів і сплело свою ідеологію з пережитих мрій і кривавого досвіду. Соціалізація народнього господарства як мета і терор як засіб — в цьому полягала ідеологічна суть російського народництва останніх років.

Але коли перші десятиріччя російського народництва зворухнули й привабили до себе українську інтелігенцію і захопили навіть народні низи, коли в другий період народовольці мали з України і бойців і фінанси, то третій період — період есерівства вже втратив на Україні всякий кредит. Остання формація його — есерівство загубило вже на Україні свій пафос, загубило ґрунт під масами, цілком загубило звязки з селянськими масами, виродилось в цілком інтелігенську мійську організацію, яка черпала свої сили серед російських інтелігентів і жидівської молоді. Спалахнувши почасти в 1902 році на сході України селянський рух навіть в 1905 році йшов на Україні без керуючої руки і не розрісся до того степеня, до якого міг би розростися. 90-і роки — це глибокий занепад активности на Україні. Революційна інтелігенція всмоктувалась російськими організаціями, залишалась в містах і цілком ізолювалась од народу. Українських організацій не було з тих же причин, про які згадувалось вище. І тільки з 900-х років настає глибокий перелом в українському житті, перелом, який надзвичайно мало освітлений, але який відограв рішучу ролю у всіх дальших подіях. Українська молодь почувши себе в російських політичних організаціях ізольованою від свого народу інстинктивно відчувала се й почала гуртуватися в свої власні організації. В таку то організацію в уманській се-

редній хліборобській школі вступив і я в 1902 році. Тяжко охарактеризувати обличчя сеї громади. Налічуючи більше 60 членів, вона гуртувала коло себе учнів більш логікою серця ніж логікою розуму. Вона не мала якогось певного політичного програму, не мала ясних завдань, певного світогляду і т. д., але мала чудесну дисципліну, довгими роками зібрану прекрасну бібліотеку, завжди акуратну касу, прекрасні і регулярні звязки з другими такими ж громадами, яких я памятаю коло 15 по всій Україні, мала навіть свої зїзди, свій рукописний журнал, строго розроблену систему агітації і т. д. і т. д. Невідомо ким і як засновувалися ці громади, але були вони ві всякім разі у кожній хліборобській школі, в кожній духовній та учительській семінарії, в більшості гімназій, реальних шкіл. Але в ідеологічному смислі були вони всі надзвичайно безпорадні і безпомічні.

Я пригадую одне спільне засідання з політичними організаціями російської молоді. Виступає есдек. Можете — питає нас — що небудь заперечити проти концентрації капіталу, проти промислових криз і т. д.? — Мовчимо, бо заперечити нічого не можемо.

— Можете заперечити, що середня буржуазія і селянство повинні згинуть й гинуть?

-- Ні, не можемо.

— Так чого ж стоїте на якихось манівцях? Чого хочете?

Мовчимо, відповісти не можемо, але логіка серця міцно тримає коло своєї громади і логіка розуму нікого не спокушає перебігти до російських с-д.

— На що розбиваєте фронт? Чому тримаєте молодь? На що туманите її націоналістичним туманом, коли все мусить бути кинуте на боротьбу з абсолютизмом?—питають с-р.

Бють нас логікою розуму, вносять тривогу і сумнів в душу, але міцна логіка серця держить всіх коло громади.

І от в сей то мент тяжкої безпорадности перед наростанням революційних подій 1905 року, народився той рух, який можна назвати українським народництвом і в якому одну з перших ролей відогравав В. Доманицький. Наші громади довідались, що є якийсь осередок з старшого громадянства, який може дати нам відповідь на всі досі незрозумілі питання. Сей осередок — не старі „громади“, про які ми знали і з якими ми мали зносини, але які ніякої допомоги в розрішенні пекучих питань нам не могли дати, але якийсь другий осередок з молоді української інтелігенції, яка знає що треба робити, яка може повісти твердими шляхами і яка керує власне активно всім українським рухом; яка має в собі ту політичну активність, якої ми так прагнули.

От звідси, з цього осередку ми й одержали гаслю „в народ“. Сим гаслом якось зразу розрішились самі собою всі пи-

тання ідеологічні, програмові і т. д. Було се ще під час повної заборони преси в 1904 році, коли відбувався оден зі зїздів представників середнєшкільських громад у Києві. В. М. Доманицького під той час не було в Києві, але був на наших зборах Б. Грінченко і Ф. Матушевський. Останній надзвичайно ясно відповів нам на наше болюче питання „що робити“?

— Що робити?! — в народ ідїть, влитись в нього, станьте пастирями, агрономами, кооператорами, лікарями, там в самій гушї народу. Злийтеся з ним і научіться бути корисними йому в щоденному житті. Ідїть не на запальну геройську смерть, а на довгий, тяжкий і непомітний труд серед народу. Ідїть і робіть те, що робить Доманицький — в цьому наш порятунок.

— Програм?! — земля народів і воля народів! От і весь програм. Але не несїть народів готових детально розроблєних своїх програмів. Настанє пора і сам народ поставить свій програм. Наше завдання підготовити народ організацією і освітою до того, щоби він був здатний витворити свій власний програм.

Такі думки прийшли до нас з центру і зразу сталю не тільки ясно „що робити“, але се гасло „в народ“ запалило надзвичайний ентузіязм серед молоді. Ми мали навіть програм української радикальної партії, творцями якої були Грінченко, Доманицький, Єфремов та інші, але вже програмів нам тоді непотрібно було. У нас був ближший програм — програм дня... стати в самій гушї народу і ділити з ними безпосередньо його горе і радість... В сьому полягало українське народництво. З сеї характеристики видно як глибоко ріжнилося воно від народництва витвореного „каючимися дворянами“ й наслідки його скоро позначилися.

Коли був в 1913 році всеросійський кооперативний зїзд, заслужені „общерусские“ кооператори з обуренням і здивуванням побачили спор „южан“ з „сївєрянами“ при чому на боці „южан“ була маса українського селянства з невідомими молодиками на чолі, а на боці „сївєрян“ заслужені кооператори. Коли Центросоюз відкрив у Києві своє „Южно-русское бюро“ і почав видавати своє „Общее Дѣло“ при найближшій участи самого Беретті, вони проіснували всього два роки, а коли відкрили київські студенти т-во „Наша Кооперація“, то, не дивлячись на безконечні адміністраційні штрафи, журнали „Засів“, „Село“, „Наша Кооперація“, які видавало це т-во, буквально на зібрані шаги, існували без всякої допомоги.

Зі здивуванням питалися звідки беруться ці нові сили?

А коли виникла революція, — хто знав і передбачав, які колосальні сили вже були підготовлені в наших народніх масах? Пригадаймо хоч би першу демонстрацію в Києві. Коли був у Центральній Раді доложений програм демонстрації всі були проти, бо ніхто не сподївався, що збереться більше півтори сотні чоловік.

А коли вийшло на другий день більше півтори сотні тисяч людей, то не тільки росіяне, але й самі українці питалися „звідки се взялося?!“

А пригадати перший селянський зїзд в Шато, звідки большевики, не дивлячись на мобілізацію всіх своїх сил, були викинуті селянськими обичаями. А героїчну боротьбу нашої армії, яка богзна звідки росла й черпала свій героїзм.

От в тому то, що народ до часу революції зростив в собі стільки свідомих національних сил і полягає головна заслуга українського народництва. Воно було може менше ефектне ніж смілі революційні вчинки російських революціонерів, але воно готовило народ більше вірно до відродження. Воно не обходилось без жертв. З великого числа їх назову хоч би уманську громаду, де в 1906 р. було арештовано 32 душі напів дітей і розіслано на Сибір на довгі роки заслання; пригадаю арешти і звільнення 13 агрономів на Волині в 1910 р. і т. д. Але ці жертви не були даремні.

В сьому полягає значіння і заслуга українського народництва і в сьому русі одною з центральних фігур був В. М. Доманицький. З його біографії видно, що він був не тільки пропагатором руху „в народ“, але сам своїм прикладом показував як йти „в народ“.

Ніякий кооператор — він стає одним зі зразкових кооператорів, бо інстинктом відчув єдине можливе колосальне значіння організації народніх мас. Ніякий агроном — він учиться сам і пише агрономичні книжки, які й досі можуть вважатись зразковими. І головне, працюючи в центрі, він рветься туди до низів і там безпосередньо дає приклад того, що можна зробити серед народу. Колодисте надовго стало прикладом не тільки зразково організованого кооперативного села, але і зразком організованої і свідомої громади, здатної до спільної національної і політичної боротьби.

Українське народництво ще жде своїх дослідувачів й істориків, але вже з сих кількох слів можна зрозуміти його величезне значіння і заслуги тої нової генерації української інтелігенції, серед якої оден з перших був В. М. Доманицький і яка дала українському рухові належний напрямок і належну активність в найбільш глухі часи занепаду української національної роботи.

М. Литвицький.

Діяльність Василя Доманицького як кооператора.

„Не было, нѣт і не будет“ . . . так згідливо, самоупевнено і рішучо - устами міністра Валуєва - визначило своє відношення до української мови - цього найбільш могутнього чинника національного життя кожного народу - московське царське самодержавіє. Знаменитим законом 1876 р. було наложено печать мовчання на все українське . . . На безмежних просторах б. Росії, де все мовчало, „бо благоденствовало“ під залізною пятою царської жандармерії, після розгрому Кирило-Методієвського братства і жорстокого покарання самих братчиків, здавалося не могло бути й думки про яку будь національно-культурну (не кажучи вже про політичну) роботу серед українського населення . . .

Та духа людського не можна вбити, як не можна кепською системою суспільної організації добитися пошанівку та признання її населенням, до якого вона застосовується. Під покришкою зовнішнього спокою безупинно працювали різні суспільні течії над підточенням сили московського царату. І треба було лише яких небудь зовнішніх обставин, щоби завдати рішучий удар цій ненависній для всіх системі панування.

Такі обставини настали в р.р. 1904—05.

Після невдалої японської війни заворушилися живі сили російського суспільства.

Виявилась і та потайна, муравлинна робота, яку провадили і українці, працюючи над розв'язанням проблеми національного відродження України.

Серед ідей, якими вдохновлялися борці за це відродження не останнє, а досить почесне місце, зайняла і ідея кооперативного гуртування. Перед українськими кооператорами стала яскрава й привабна мета — створити економічні обставини, які забезпечували би поліпшення матеріального добробуту нації . . .

Кооператори поставили в основу своєї діяльності проблеми економічного порядку. Цим вони відрізняються від тих робітників на полі національного відродження України, які працювали над проблемами чисто культурного порядку (письменство,

етнографія, археологічні розкопки, що доводили високий рівень української культури в минулому, першоджерела укр. історії і т. и.)

Беручи під увагу ту кризу, що її тепер переживає українська кооперація особливо цікаво простежити за характером кооперативної діяльності наших кооперативних піонерів, до яких по заслугі зараховуємо ми і В. Доманицького.

Ріжні суспільні діячі по різному дивились і дивляться на кооперацію. Одні з них вважають її лише підготовчим етапом для переведення своїх ширших (як на їх думку) соціально-економічних реформ. Де-хто вважає її лише зручним способом звичайного крамарства або використовує кооперативну організацію як усприятлюючий засіб для переведення певної політичної пропаганди. Інші ж вважають кооперацію могутнім засобом для кардинальної перебудови економічної і соціальної структури сучасного суспільства на засадах взаємної солідарності, рівноправності і самодіяльності.

Одні висовують на перше місце інтереси споживача і тим самим змагають до підпорядкування цим інтересам всіх інших інтересів. Інші ж знову висовують на перше місце інтереси продуцента — творця реальних цінностей, без яких не може бути задоволений найменший інтерес споживача, який, так би мовити, паразитує на тілі продуцента.

Щоби краще зрозуміти і глибше відчутти процеси творчості Василя Доманицького в сфері кооперації, ми повинні кількома словами згадати і про його родинне оточення, в якому положені були основні підвалини його індивідуальності, як видатного громадського діяча.

Народився Василь Миколаєвич, як відомо, в родині священника. Родина ця мало була подібна до пересічної священницької родини того часу. Батько В. М. з гордістю носив звання духовного пастиря. Походив він з давньої української родини, що на протязі більше ста років перебувала на одній і тій же паравії. В своєму родинному житті батько суворо додержувався всіх стародавніх українських традицій. Кацап і українець різко розмежовувалися ним, по лінії стародавніх звичаїв і традицій. І це не було штучним. Гордий нащадок стародавнього українського священницького роду з найглибшою пошаною ставився до таких етнографічних „дрібниць“, як улаштування святого вечора, великодня й інших побутових явищ народного життя. І вони глибоко западали в душу його синів — майбутніх діячів на національній ниві — як ознаки кардинальної різниці між двома націями.

Це було одною рисою, якою яскраво позначилося внутрішнє життя родини Доманицьких.

Другою була хозяйновитість пан-отця, яка призвела до того, що він став властителем невеличкого маєтку, з якого черпались матеріальні засоби для забезпечення кожному з дітей на-

лежної освіти, а значить і змоги зайняти відповідне місце в суспільному житті.

Що правда, трагедія „батьків і дітей“ не оминула і родини Доманицьких і в цьому не має нічого дивного, але в самих глибинах своїх вона ніколи не була такою, якою уявляють її сторонні спостерегачі громадського життя на Україні.

Отже з твердим національним фундаментом, заложеним в надрах інтимного родинного оточення, вступив Василь Миколаєвич до високої школи, де національна стихія попала під вплив такої видатної людини, яким був проф. Антонович.

По закінченні університету, Василь Миколаєвич віддав усе своє життя національно-культурній роботі в широкому розумінню цього слова. Секретарь журналу „Київська Старина“, учитель гімназії, редактор „Кобзаря“, в наслідок чого з'явилася велика праця „Критичний розгляд текстів „Кобзаря“ — уважний і пильний історик - все це заповідало небіжчикові визначне місце в числі українців-культурників, що завзято працювали над реставрацією минулого українського народу. Та чутлива, енергійна, реалістична вдача Василя Миколаєвича, що складалась в атмосфері здорового практицизму його родини, не могла лишитися глухою і до більш реальних вимог, які ставило саме життя.

Висококультурні цінності можуть, не тільки існувати, але і творитися лише в умовах певного матеріального забезпечення нації.

І от ми бачимо Василя Миколаєвича в перших рядах тієї частини української інтелігенції, яка — правдиво оцінюючи вищенаведену тезу, — в супереч інтелігенським традиціям, що панували і серед українців під впливом абстрактно-філософської ідеології московського культурництва, не повстидалася - вульгарно кажучи — зайнятися „організацією продажу оселедців“. В торгівлі, організованій на кооперативних засадах, ця частина української інтелігенції бачила здорову базу для забезпечення української нації від визиску чужинців.

Не у багатьох з українських інтелігентів знайшлося відваги поруч з кабінетною роботою ученого зайнятися і зневажливою роботою сільського крамаря, як то ми бачимо у В. М. „Тепер, — пише він в листах до своїх приятелів — зробився простісеньким крамарем і бачу, що це річ гарна. Оце третій день ріжемо вовлові й козлові шкури на чоботи“. *)

Та „простісеньким крамарем“ В. М. був лише по формі. Думка його сягала значно ширше. „При допомозі споживчої кооперації Доманицький хотів вирвати селян з цупких рук ріжних скупщиків“*) — каже про В. М. його співробітник і вихованець (духовний) — селянин Ненадишук.

Стежучи за кооперативною діяльністю Василя Миколаєвича

*) П. Пожарський. Нариси з історії Української кооперації. Київ. 1919. сторін. 44.

ча ми бачимо з яким захопленням працює він у споживчому товаристві свого рідного села та з якою відданістю ширить він кооперативні ідеї в околиці. „Із чужих сел — каже той же селянин — ішли та йшли люде за порадою до В. М., аж коло кооперативної хати робився з приїзжих базар“. *)

Щоби задовольнити потребу всіх бажаючих дізнатися про кооперацію, В. М. береться за створення відповідної літератури і в 1904 р. виходить першим виданням його книжочка „Про товариські крамниці“, що вже по цілій Україні ширила ідеї кооперативного гуртування споживачів. Властивий В. М. реалізм відбився й на характерові зазначеної книжочки. Це не були тільки гарні слова та приклади про кооперацію в чужих краях. Ні. Це був практичний підручник для кооператора з відповідними формами рахівничих книжок і інших практичних порад, що забезпечували од прикрих помилок в житті й напрямкові діяльності, започаткованих малодосвідченими кооператорами-ентузіястами, кооперативних товариств. „Товариські Крамниці“ стали одним з могутніх чинників, що заохочували до кооперативного єднання ширшій маси українського населення. Досить подивитися на табличку зросту споживчих т-в в Київській та сусідніх губерніях, які по географічному положенню тяжіли до київського книжкового ринку; досить пригадати ті „базари“, які зіздилися коло товариської крамниці в с. Колодистому; досить пригадати розмови соток сільських кооператорів, що наразі всю свою кооперативну освіту базували на знанню „Товариських Крамниць“ В. М., щоби переконатися в правдивості вищенаведеного твердження.

Число заснованих що року споживчих кооперативних крамниць:							
Губ. **)	Київ.	Под.	Вол.	Черніг.	Полт.	Харк.	Херс.
Роки							
1904	2						
1905	6				3		
1906	12	11			4	1	6
1907	142	51	17	до 1907 р. 94	6	5	17
1908	177	125	21	17	12	8	34
1909	100	103	13	18	22	4	21
1910	110	108	49	15	31	11	26

*) П. Пожарський. Нариси з історії Української кооперації.
Київ. 1919 р. стор. 44.

**) На підставі даних Б. Стопневича. Споживча Кооперація на Україні.

Коли ми роздивимось уважно цю табличку і пригадаємо ті умови і ті впливи, яким підлягала кожна з губерній, то визначно побачимо, що роля активного діяча на полі кооперації, яким був В. М. Доманицький, була величезною. Ті з губерній, які могли скоріше навязати стосунки чи посередні чи безпосередні з кооперативним рухом на київщині дають і більший ефект в ростові споживчих т-в і в числі їх щорічного народження.

Та не задовольнявся Василь Миколаевич і такими наслідками своєї роботи в сфері споживчої кооперації. З великим завзяттям він працював і над реалізацією ідеї створення кооперативного союзу, як закупочного центра споживчої кооперації. І ми бачимо його в числі організаторів і фундаторів Київського союзу споживчих т-в. Правда, московська адміністрація не дала йому можливості стати в ряди практичних діячів союзного будівництва на Україні. Йому вдалося уникнути заслання й виїхати за кордон в кінці 1907 р.

З цього короткого перебігу кооперативної праці В. М. Доманицького в сфері споживчої кооперації можна здавалось би зробити висновок, що він належав до тих з кооперативних діячів, які в чолі своєї кооперативної діяльності ставлять споживчу кооперацію з висуненням на перше місце інтересів споживача у вузшому розумінню цього слова.

Та такий висновок був би помилковим.

Ще раніше ніж зайнятися конкретно роботою в споживчому т-ві Василь Миколаевич листовно допомагає колодистським селянам організувати кредитове т-во, а з 1903 року, коли Доманицький повернувся до Колодистого, кредитове т-во, що раніш лише „животило“, заходами і працею В. М. швидко пішло в гору й допомагало позичками цілій окрузі і всім околицьним селам стало за зразок“.*) З оповідань українського кооператора-кредитника Христофора Барановського знаємо, що В. М. в балачках з ним виявляв повне розуміння значіння союзного об'єднання кредитової кооперації і, яко фундатор, брав участь в організації Київського Союзу Кредитового в 1907 р.

Характеризуючи відношення В. М. до кооперації взагалі й створених ним кооперативних т-в зокрема, Хр. Барановський пише: „Видно було, що кооперативи — його улюблена дитина, що доля їх бентежить його не лише як практичного робітника, але як і людину, що довго й вперто шукала „способів“ розв'язання наболілих питань і начеб-то найшла ці способи в утворенню кооперативів. Тому всяке безладдя (нестроєння) в цих кооперативах, всякі затруднення в розвиткові їхньої діяльності подвійно відбивалися на Вас. Мик. Він турбувався за майбутнє даних кооперативів і боявся краху своїх дітей, краху своїх „способів“.**)

*) П. Пожарський. Нариси з історії Укр. кооперації. Київ. 1919 р. ст. 43.

**) Переклад з статті Х. Бар—кого „О тѣх, кого уже нѣтъ“. „Муравейник“. N 38-39 за 1916 р. стор. 646.

Отже коли би одній з цих галузів кооперації, що найбільш були поширені в той час на Україні, Василь Миколаєвич надавав домінуюче значіння, він безперечно час свого перебування за кордоном присвятив би вивченню як раз одній з цих галузів кооперативного будівництва і приклав би всіх зусиль, щоби внести корективи, поробити удосконалення в формах кооперативної організації і в методах роботи споживчої чи кредитової кооперації, для яких він стільки попрацював і над долею яких він так побивався за час свого короткого перебування в рядах практичних діячів на ниві української кооперації. Однак ми не бачимо роботи Василя Миколаєвича як раз у цьому напрямкові.

Навпаки, ми, бачимо, що В. М. шукає таких форм кооперативної організації, які захопили б самі пекучі інтереси українського селянства.

Аналізуючи і вивчаючи умови сільського господарства селян Німеччини, Бельгії, Голандії, Данії, Франції та Польщі, Василь Миколаєвич приходить до висновку, про необхідність кардинальної реорганізації системи селянської господарки на Україні і в наслідок такого переконання в 1908 р. з'являється його знаменита книжочка „Як хазяюють селяне в чужих краях“.*)

Василь Миколаєвич не теоретик кооперації. Він і не економіст. Він просто популяризатор і практичний діяч, а тому і в його писаннях ви не знайдете спроб класифікації кооперативів, а ні розв'язання теоретичних проблем про домінуючу роль тої чи іншої галузі кооперації. Але перечитуючи його популярні брошури ви безпомилково можете сказати чим жив, як мислив та до чого змагав Василь Миколаєвич.

Він ясно розмежовує споживчу і сільсько-господарську кооперацію. Говорячи про кооперацію в Бельгії В. М. пише: „Для прикладу згадаймо про найбільше т-во у Бельгії в столиці Брукселі; зветься воно „Народній Дім“. Спілка ця заснована в 1882 р. і звалася просто „Робітницька пекарня“ . . . Заклали ту спілку через те, що дрібні крамарі все більше і більше накидали ціни на хлібові. Отож брюсельські робітники їй положили собі завести свою товариську пекарню, щоб мати дешевший хліб . . . Це ж т-во „Народній Дім“ закупає гуртом на вугляних копальнях кам'яний вугілля і продає своїм членам дешевше як де-інде. Так само заведено і товариську молочарню . . . Нарешті завели свої різниці і продають для членів м'ясо.

За прикладом цього т-ва пішли і інші міста та села в Бельгії.

Бельгійські селяне пізніше від мійських робітників почали заводити отакі всякі спілки та т-ва“. **)

*) В 1923 р. Ця книжочка вийшла у виданні Львівського т-ва „Прогресу“, з якої ми і беремо всі дальніші цитати. М. Л.

**) В. Дом. „Як хазяюють“ стр. 26.

ви виразно бачите, що говорячи про „отакі всякі спілки“ В. М. говорить про с. г., (в сучасному розумінню цього слова.) Т-ва закордонних селян.

Закінчуючи цей розділ своєї книжочки Василь Миколаєвич виразно зазначає: „Коли бельгійський робітник та селянин живуть у більших достатках, то мусять вони дякувати за те своїм спілкам та т-вам.“ *)

Таке розмежування між робітником та селянином між споживчою і с-госп. кооперацією проводить і виразно зазначає Василь Миколаєвич на протязі цілої книжочки. З неї ми бачимо, що і об'єкти кооперативної уваги і методи самої кооперативної діяльності закордонних кооператорів селян і робітників істотно різняться між собою.

Говорячи про ощадно-позичкові та кредитові (райфазенівські) сільські каси в Німеччині В. М. звертає особливу увагу на той бік їхньої діяльності, яка відома у нас на Україні під назвою посередницьких операцій кредитових та ощадно-позичкових т-в. „Ці т-ва не тільки приймають на процент гроші та дають їх в позичку своїм членам, але ще постачають та продають усячину, що тільки треба кому в його господарстві купити чи продати. . . Товариства закупають гуртом та продають по дешевій ціні штучні гної, корм, насіння та інше; приймають на продаж усе, що є на продаж у членів з їхнього господарства; купують та держать для членів машини і всяку хліборобську снасть; дбають про те, щоб земля не пішла з рук членів в якісь чужі руки, коли член збідніє або лихо яке з ним станеться“. З особливою увагою підкреслює Василь Миколаєвич значіння сіл-госп. (користуючись нашою термінологією) кооперативів. „Крім того - пише він - у німців є особні товариства на те, щоби гуртом користуватися хліборобськими машинами, такими, що один господар сам не здужає їх купити. Такі т-ва купують паровки та ними обмолочують всіх членів: ці ж таки т-ва зробили так, що хліборобські машини можуть мати навіть найменші господарі“. **) Закінчуючи цей розділ В. М. пише: „І з кожним роком їх (спілок) все більше стає, бо велика користь від них людям. Це саме не забаром буде і у нас (підкр. наше М. Л.). Коли то наші люде розберуть, що яка то користь для них від таких спілок та товариств, (підкр. наше М. Л.) то буде і у нас то саме, що й у Німеччині“. ***)

І далі йдуть яскраві оповідання про господарську діяльність закордонних селян. Весь характер оповідань, всі приклади, які наводить Вас. Мик. з кооперативної діяльності закордонного селянства яскраво говорять за те, що с. - госп. кооперація

*) Ibid ст. 27.

**) Ibid ст. 14.

***) Ibid ст. 15.

являється найбільш відповідним, на думку Василя Миколаевича, видом кооперативної організації і для українського селянства. Говорячи напр., про голандського кооператора-селянина він наводить таку характерну байку: „Одного разу якийсь Еспанець показав голандському селянинові помаранчу і хвалився, що в їхньому краю ця овощ аж двічі на рік досягає, то голяндець приніс йому вдвоє більший кружок масла і сказав; „А в нашому краю ця овощ досягає двічі на день“.*)

З кооперативної діяльності данців В. М. з особливою симпатією підкреслює старання інженера Далгаса над перетворенням в здатні для хліборобської культури ютландські піски та вересковиська, що займали тисячкілометрові гростори. „Коли давніше подорожній бачив в тім краю тільки пустиню — тепер де не ступить, — то зір його тішать або оселі, що веселенько виглядають з-за густого дерева, то лісові плантації, то табуни найкращої породи худоби усякої, коров та коней і на обличчі тутешніх людей побачить він не смуток та роспуку, що ходить у парі з лихом, нуждою та голодом, а спокій та задоволення своїм життям. В очах данців тепер вітає радість та надія, що працюючи так як тепер, вони всі свої пуші та нетри обернуть у родючі поля. І маючи надію вони благословляють Далгаса, — добродія не за те тільки, що кожному з них зробив неначе дарований подарунок, але сто разів більшого добродія за те, що відкрив усім очі на те, як САМИМ їм треба здобувати і достатки і краще життя.“ **) Між иншим в своїм оповіданні про хліборобство данських селян Вас. Мик. пише; „був такий час (і не дуже давно), коли самі данці думали вже, що з нужди та з голоду розлізуться вони, як руді миші, по всьому світі, а край їх стане пустою та розшарпають його завидуючі та загребуші сусідські руки. Ще 1889 р. більше як 10.000 данських хліборобів виселилося до Америки, Африки та Бог знає ще куди; — виселилося, бо тоді не були ще певні, що можна буде таке з батьківської землі зробити, що вона здужатиме усіх прохарчувати... А тепер от враз край перемінився і диво те зробили два людські добродії на всьому світі: ДОБРА ОСВІТА та КО-ОПЕРАЦІЯ і тепер „живе собі“ данський господарь „у великих достатках, посміхається собі з инших, живе щасливо та все більше заробляє від своїх сусідів - Англійця, Німця та Француза“.***)

Закінчує свою книжечку Василь Миколаевич словами: „Тим часом між потребами господарства найбільшу вагу має потреба справнішої господарської снасти, знаряддя, а з родинних потреб — потреба просвіти, бо без них і земля буде ялова. У нас все покладають на землю і переселенці наші часом

*) Ibid ст. 46-47.

**) Ibid ст. 38.

***) Ibid ст. 59.

кидають свої кілька десятин та виїзжають на Сибір, на Амур та в інші місця, бо там, мовляв, по 15 десятин дають на душу. Але не в самій землі сила... Земля таки землею, а освіта та кооперація, про які доволі в цій книжочці було розказано — грунт чи не твердший, як сама земля! І поки ми не зрозуміємо цього і не підемо тим шляхом, що протоптали для нас селяне німецькі, бельгійські, голанські, данські, французькі та йдуть вже ним по трохи і польські, то велике нам лихо буде, — ще більше як тепер, — і ніхто рятувати нас ні звідки не прийде, **ЯК ЩО САМІ СЕБЕ РЯТУВАТИ НЕ ЗАХОДИМОСЬ.**" *)

А маючи на увазі своїх читачів Вас. Мик. звертається до них із закликом: „А тим часом не треба склавши руки сидіти, а робити так, як роблять селяне в чужих землях. Треба нам дійти до того, щоби почала давати удвоє більше та земля, що є в наших руках, а це було б все одно, що кожному господареві ще половину до тієї землі, що він має, додати.“ **)

Коли Василь Доманицький говорить про необхідність вжити заходів, щоби земля давала вдвічі більше, а не закликає своїх читачів до гуртування у споживчі т-ва для здешевлення закупавмих через ці т-ва споживчих продуктів, то це не дає нам певности говорити про Вас. Миколаевича, як про сторонника думки про необхідність поставити в чоло кооперативної роботи на Україні інтереси споживача. Захопившись на початку своєї діяльності цією галузією кооперативної роботи, віддавши належне кредитовій кооперації, Василь Миколаевич прийшов зрештою до глибокого переконання про наобхідність поставити в голову кута кооперативної роботи на Україні кооперацію с-господарську. Горячим пропагатором цієї галузі кооперації й являється Василь Миколаевич Доманицький у своїй книжочці „Як хазяюють селяне в чужих краях“.

Отже ми не помилились, коли визначимо еволюцію діяльності В. М., як кооператора так: після кредитової і споживчої, сільська-господарська кооперація, як основна форма кооперативного гуртування, що особливо відповідає умовам господарської діяльності українського селянства.

І справді події останнього часу, а надто заходи московської комуністичної влади на Україні, що до організації народного господарства на комуністичних засадах наочно довели необхідність організації сільського господарства на принципах кооперативної самодіяльности, і тепер, коли українська кооперація спаралізована в своїм житті і розвитку безглуздими експериментами імперіялістичного комунізму, коли вона здіскредитована в очах ширших кол українського громадянства злочинною

*) Ibid ст. 88.

**) Ibid ст. 18.

діяльністю її колишніх провідників, що безцеремонно розправились з „талантами“, які довірили їм українська кооперація й держава, коли такі визначні кооператори, як Коліух прилюдно розписуються в нездатности кооперації справитися зі своїм завданнями, (навіть коли на чолі цієї кооперації стояв сам Коліух),— з особливою увагою повинні ми поставитись до кооперативного ідеалу, сформульованого нами як кінцевий висновок в еволюції кооперативної діяльності, Василя Миколаєвича Доманицького.

Якою не була б жорстокою система економічного визиску української нації, створена московськими червоними імперіялістами — вона рано чи пізно впаде, як впав і не менш жорсткий режим царату. Її зруйнують живі сили української нації.

Як би не було гірко розчаровуватися нам в людях, що недавно стояли на чолі наших кооперативних центрів, але людей ніколи не варт утотожнювати з ідеями, бо чиста ідея кооперації репрезентується не лише її блудними синами . . .

Як би не змагалися зневажити кооперацію, як саму ідею палкі колись прихильники кооперації не вдасться їм зробити це через те, що кооперація взагалі, а українська з окрема, не терпить насильства над собою і принципово відмовляється виконувати чужі їй завдання, хоч би їй це і загрожувало занепадом . . .

Пильніше придивляючись до тенденцій в житті української кооперації на радянщині, ми помічаємо певні ознаки того, що настануть такі часи, коли тяжкі кайдани, якими скута тепер українська кооперація, впадуть, коли зневіра, що її посіяли в укр. громадянстві самі колишні провідники україн. кооперації, щезне і настануть світлі часи . . .

Тоді-то в повній мірі пануватиме кооперативний заповіт Василя Доманицького і вдячні покоління нової армії кооператорів з благоговійною пошаною будуть згадувати автора книжочки „Як хазяюють селяне по чужих краях“.

9. IX. 25.

Німбурк. Ч. С. Р.

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

В ч. 208 газети „РАДА“ за 1910 рік „артільний батько“ М. В. Левитський в статті „Нова туга України“ запропонував вшанувати В. Доманицького (з нагоди його смерти) організацією спеціального Фонду для видання книжок по кооперації та про самого В. Доманицького.

На заклик одгукнулося українське суспільство, як з Великої України, так і з Галичини, про що довідуємось з ч. 21 кооперативного часопису „Общее Дѣло“ за 1910 р. Та про конкретні наслідки цього відгуку не маємо даних.

Згадуючи Василя Доманицького в 15-ту річницю його смерти, наслідувачі небіжчика вирішили заснувати спеціальне видавництво.

Зв'язуючи своє рішення з пропозицією „артільного батька“ ініціатори назвали в-во „Кооперативний фонд імени Василя Доманицького.“

В-во виходить з реальних потреб української нації-нації сільських господарів — а тому звертає свою увагу в першу чергу на питання про підняття с.-госп. техніки господаря-українця та поглиблення його знань в галузі с.-госп. економіки та раціональної організації свого господарства, як в агрікультурному так і в економічному напрямках.

В-во розбиває свою роботу на 4 секції:

1. Сільського господарства,
2. Економічну,
3. Кооперативну (ставлючи в основу кооперативної організації кооперацію сільсько-господарську) та
4. Технічно-промислово.

В процесі здійснення своєї культурної місії в-во користується різними методами позашкільної освіти. В першу чергу в-во ставить своїм завданням створення популярно-наукової книжки і поширення її в найдальші закутки земної кулі, де живуть сини українського народу.

Ініціативу створення в-ва взяли на себе: Проф. В. КОВАЛЬ, лектор У.Г.А. ВІКТОР ДОМАНИЦЬКИЙ і студент У.Г.А. Мик. ЛИТВИЦЬКИЙ.

В-во стремить до згуртовання активно-творчих елементів української нації, що відчують органічну потребу праці в наміченому вище напрямкові, в якій би частині світу вони не перебували.

За близькими інформаціями звертатися на адресу:
Č.S.R. Poděbrady-Lázně. Ukr. Hosp. Akademie. M. Litvický.

Українська Друкарня при друкарському підприємстві В. Vančura, Poděbrady.